

Lainasanatutkimus Virittäjässä ja muualla

SAMPSA HOLOPAINEN, SANTERI JUNTILA
JA PETRI KALLIO

Suomeen kohdistuva lainasanatutkimus¹ on ollut metodologisesti poikkeuksellisen korkeatasoista verrattuna mihin tahansa muuhun kieleen tai kielikuntaan. Vertailevan kielentutkimuksen lippulaiva indoeuropeistiikka on nimittäin perinteisesti keskittynyt omaperäisiin johtoetymologioihin ja jättänyt lainasanat vähälle huomiolle. Virittäjä johtavana fennistisenä aikakauslehtenä on siis alusta alkaen ollut lainaetymologisen huippututkimuksen päänäyttämönä. Samalla juuri Virittäjään ovat innolla tarjonneet lainaetymologioitaan myös maallikot – onhan etymologia aina ollut ei-lingvistien keskuudessa suosituin kielitieteen ala.

Fennougriстикан perinettä seuraten keskityimme tässä artikkelissa suomen kirjakielen syntyä vanhempiin lainakerrostumiin, joiden selvittely edellyttää historiallisvertailevan metodin hallintaa. Paljon enemmän on Virittäjässä kaikkina aikoina julkaistu ruotsalaisia, venäläisiä ja saamelaisia lainaetymologioita ja jonkin verran käsitelty myös kansainvälistä sanastoa, anglismeja ja murteiden virolaisuuksia, mutta uudemmat sanat ovat vain harvoin vaatineet yhtä laajaa ja perusteellista käsittelyä kuin esihistorialliset lainat. Artikkelin rakenne perustuu lainasanatutkimusta koskevaan kolmiosaiseen kronologiseen jaotteluun, koska tutkimuksen historiassa erottuu selvästi kolme erillistä vaihetta.

1 Nuorgrammatiikka ja lainasanatutkimuksen klassinen kausi 1869–1920/1930

Etymologian esitieteellisen kauden ja sen myötä myös lainasanatutkimuksen esihistorian voi katsoa päättyneen Vilhelm Thomsenin (1842–1927) väitöskirjaan *Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske* (1869), joka toi nuorgrammaattiset metodit

1. Tilan rajallisuuden vuoksi keskityimme kirjoituksessamme suomen kielen ja siihen johtaneiden kantakielivaiheiden lainanakerrostumien tutkimukseen, vaikka Virittäjässä on ajoittain käsitelty muidenkin uralilaisten kielten lainasanoja (ks. esim. Kövesi-Andrássy 1968 unkarin permiläisistä lainasanoista). Rajaamme tarkastelusta pois myös lainanimistön tutkimuksen; nimistöntutkimusta Virittäjässä käsittelevät tässä numerossa Ainiola ja Sjöblom (2021). Kirjoittajien työjako on seuraava: tekstin runko on Kallion hahmottelema; luku 1 on pääosin Kallion kirjoittama, luku 2 Junttilan, luku 3 Holopaisen. Johdanto ja kappaleiden lopullinen muotoilu on tehty kolmen kirjoittajan yhteistyönä.

lainasanatutkimukseen jo ennen niiden varsinaista läpimurtoa indoeuropeistiikassa 1870-luvulla. Kielisukulaisuudesta kertovien äännelakien rinnalle Thomsen nosti kieli-kontakteista kertovat äännesubstituutiot. Näin hän samalla täydensi löyhät, usein jo entuudestaan tunnetut sanarinnastukset päteviksi lainaetymologioiksi, joiden joukossa onnistuneiden osuus olikin vertaansa vailla, kun otetaan vielä huomioon hänen myöhemmässä mestariteoksessaan *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog* (Thomsen 1890) esittämänsä oikaisut ja lisäykset.

Thomsenin väitöskirja ja erityisesti sen saksannos (1870) saavuttikin välittömästi menestystä maailmalla. Thomsen osoitti kantagermaanisille rekonstruktioille löytyvän niin fonologisesti kuin semanttisestikin täsmällisiä vastineita suomesta ja sen sukielista ja kumosi näin nihilistisen käsityksen rekonstruoiduista kantakielistä pelkkinä abstraktioina – käsityksen, joka on kummitellut vielä myöhemminkin (esim. Bereczki 2003: 32; Clackson 2007: 16). Nuogrammaatikkojen inspiroijana Thomsenia ei voi yliarvostaa. Ennen pitkää hän laajensikin tutkimusalaansa eikä rajoittunut pelkästään yhden pohjoiseurooppalaisen kielipesyeen lainasanakerrostumiin.

Thomsenin väitöskirjan suomalaisille keskeisestä aiheesta huolimatta sen vastaanotto oli Suomessa pitkään vaisua (Aalto 1987: 155–157), ellei lasketa Daniel Euro-paeuksen (1869) suorastaan riehaantunutta arvostelua (*Finlands Allmänna Tidning* 159–162). Vaikka tuon ajan johtava fennougristi August Ahlqvist itsekin etsi ja löysi lainasanoja, hänelle Thomsen oli aivan liian edistyksellinen. Kyse ei ollut henkilökohtaisista antipatioista, kuten Ahlqvistin maineen tuntien voisi helposti kuvitella, sillä heidän kirjeenvaihtonsa kertoo hyvin lämpimistä väleistä (ks. esim. Hirvonen & Lahikainen toim. 1982: 215, 218). Vanhan perinteen ja nuogrammatiikan välinen murros vain sattui olemaan koko kielentutkimuksen historian jyrkin, ja vain hie-man kärjistäen voi sanoa, että juuri tällä kohtaa historiallis-vertaileva kielentutkimus muuttui puuhastelusta tieteeksi.

Suomeen murros saapui vasta vuonna 1888, kun E. N. Setälästä tuli Thomsenin oppilas, minkä jälkeen kehitys olikin nopeaa. Jo 1893 J. J. Mikkola (1866–1946) väit-teli Suomen ensimmäisellä ”thomsenilaisella” lainasanatutkimuksella *Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen* (1894). Vuodesta 1897 alkaen säännöllisesti julkaistussa Virittäjässä lainasanatutkimus olikin mukana alusta alkaen. Heti ensi numerossa päätoimittaja E. A. Ekman (1897) – vuodesta 1901 Tunkelo – ehdotti germaanista lainaetymologiaa sanalle *launa*, ja numerossa 3/1897 häntä seu-rasi itse Setälä (1897) osoittaen sanalle *metu* mahdollisia lainaoriginaaleja useammas-takin indoeurooppalaisesta haarasta.²

Laajimmin Virittäjässä käsiteltiin germaanisista lainakerrostumia: harvinaisemmat sanat olivat jääneet pois Thomsenin väitöskirjasta, sillä sen ilmestyessä Elias Lönn-rotin monumentaalinen *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja* (1866–1880) oli ehtinyt vasta *i*-kirjaimeen (Thomsen 1869: 19). Mikkola (1898) esitti germaanisesta etymo-logian sanalle *katve*, ja nordisti Ralf Saxén (1899) julkaisi paitsi useita ruotsalais-

2. Nämä Tunkelo ja Setälän etymologiat ovat säilyneet sellaisinaan uusimpiin etymologisiin sana-kirjoihin (LägLoS, SSA) ja pitävät todennäköisesti paikkansa. Tässä katsauksessa nostamme esiin vain onnistuneita etymologioita, erikseen mainittuja poikkeuksia lukuun ottamatta.

lainoja myös vanhan germaanisen selityksen sanalle *kotti*. Virittäjään kirjoitti myös aikansa suurin ruotsalaisfennougristi K. B. Wiklund (1868–1934). Hänen Virittäjässä esittämistään skandinaavilainoista aikaa ovat parhaiten kestäneet mytologiatermit *lohi(käärme)* (Wiklund 1902, 1903) ja *turilas* (1904). Myöhemmin vanhoja germaanisista lainoja esittivät Tunkelo (*turkanen* 1911, *raha* 1915, *vento* ja *verkilö* 1920) ja C. H. Bruse (*maukku* ja *räivä* 1917) sekä Y. H. Toivonen (1890–1956), jonka elämäntyötä käsittelemme seuraavassa luvussa.

Setäläkin ehdotti uusia germaanisista etymologioita, mutta enimmäkseen Suomalais-Ugrilaisen Seuran julkaisuissa (Virittäjässä vain *tappo* 1927). Setälä (1906) myös rekonstruoi Thomsenin ehdottamia skandinaavisia ja goottilaisia lainoja vanhemman kantagermaanisen lainakerrostuman. 1910-luvulla vielä kauemmas esihistoriaan kurkottivat Wiklund ja etenkin T. E. Karsten (1870–1942), germanisti ja suomenruotsalaisuusmies, mutta heidän väitteitään suomen esigermaanisista lainoista ja rannikon ruotsalaisasutuksen pronssikautisuudesta fennistit pitivät epäuskottavina ja väärensuurtaisinaakin. Niinpä niitä ei päästetty Virittäjän sivuille eikä Karsteniin viitattu koko lehdessä (Bentlin 2010: 152). Aiemmin, vuonna 1906, Karsten oli saanut läpi yhden kirjoituksensa Virittäjään (Karsten 1906). Setälän (1913a) johdolla laadittu hakemistomuotoinen katsaus itämerensuomen germaanisista lainoista esitettiin käsitteisiin sekä hänen ohjaamansa Harry Strengin (1915) väitöskirja *Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakeleissä* jäivätkin eräänlaiseksi väli-ilin päätökseksi ennen Karstenin käynnistämää oppiriitaa.

Slaavilaisperäisen sanaston käsittelyn Virittäjässä avasi Heikki Ojansuu (1873–1923), joka vuonna 1905 selvitti sanan *sukkula* vanhaksi lainaksi. Tutkimuskohteina suosittumia olivat kuitenkin balttilaiset ja arjalaiset lainat, vaikka kukaan Suomessa ei ollut erikoistunut näihin kieliin. Balttilaislainoja esittivät Virittäjänkin sivuilla Mikkola (*kiiliäinen* 1906), Ojansuu (*arta* 1908b ja *hieho* 1908a) ja Heikki Paasonen (*vuona* 1917). Kolmikosta yksin Mikkola oli koulutukseltaan indoeuropeisti, hänkin sittemmin lähinnä slavisti. Mikkola (1902) julkaisi myös Virittäjän ensimmäisen arjalaislainaetymologian *marras*, Setälä (1913b) taas pohdiskeli vanhimpia indoeurooppalaisia lainakontakteja *kärpäsen* alkuperää selvittäessään. Tunkelo ja Ojansuu olivat fennougristi Setälän tavoin opiskelleet sivuaineenaan indoeuropeistiikkaa, mikä fennistien keskuudessa on klassisen kauden jälkeen ollut aivan poikkeuksellista (T. Itkonen 1995: 569; Karttunen 2003: 112).

Lainasanatutkimuksen klassisen kauden symbolista pääteipistettä edustaa Thomsenin (1920) vasta kolmas mutta jo viimeinen aihetta koskenut julkaisu ”Efterskrift 1919”, jälkikirjoitus hänen puoli vuosisataa aiemmin julkaistulle väitöskirjalleen. Vaikka Thomsenin edellisestä lainasanatutkimuksesta oli kulunut kolmisen vuosikymmentä, hän osoitti pysyneensä kehityksen kelkassa yhtäältä tunnustamalla rehdisti aiempien tulostensa vanhentuneen erityisesti lappologian osalta, mutta toisaalta myös ottamalla asiantuntevasti kantaa manttelinperijäehdokkaidensa Setälän, Wiklundin ja Karstenin viimeisimpiin keskusteluihin. Lainasanatutkimuksen eittämätön kuningas Thomsen ei silti testamentannut kruunuaan edes vävyllään Setälälle, vaan hänen kuolemaansa 1927 seurasi lähes puolen vuosisadan interregnum.

2 Äännelaittomuuksien aika, lainasanatutkimuksen pimeä keskiaika 1920/1930–1970

Tärkeä osa lainasanatutkimusta on lainaetymologioiden kritiikki, joka Virittäjässä usein herätti myös vastakritiikkiä. Keskustelu äityi monesti kiivaaksi, kun tutkijat aikana ennen nykyisiä vertaisarviointivaatimuksia saattoivat vastata kritikoille lehden samassa numerossa heti arvostelun perässä. Polemiikkia nostatti esimerkiksi Setälän (1915) armoston tuomio Ojansuun epäonnistuneelle *panki*-etymologialle. Rakentavampana etymologioiden kriittikkona Virittäjässä ansioitui Yrjö Henrik Toivonen, joka arvosteli asian- tuntevasti jo Ojansuun *Lisiä suomalais-balttilaisiin kosketuksiin* vuonna 1921. Toivonen (1920) myös löysi mordvasta ja marista vastineet sanalle *karhi* ja osoitti niiden avulla, ettei Thomsenin balttilaisetymologia pidä paikkaansa. 1920-luvulta alkaen tutkimus- kirjallisuudessa kritisoiin useammin vanhoja lainaselityksiä kuin esitettiin uusia.

Toivosen ja hänen aikalaistensa lainaetymologiakritiikin taustalla oli nopeasti ker- tynyt tietämys etäsukukielten sanastosta, mutta myös muutos siinä, mitä etsittiin ja haluttiin löytää. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen lainaetymologiat jäivät muodista ja niiden tilalle esitettiin vastineita etäsukukielistä yhä kiihtyvään tahtiin. Useimmat näistä ovat sittemmin osoittautuneet heikoiksi, yleensä äännesyistä, ja monet klassi- sen kauden lainaselitykset niitä perustellummiksi. Pimeän keskiajan toi lainasana- tutkimukselle fennistien ja fennougristien uusi asenne: alan ei enää uskottu tuovan lisää olennaista tai ainakaan toivottua tietoa kielen menneisyydestä. Kauden jälkipuoliskolla nousi esiin vielä fennistipolvi, jonka etymologinen tietämys oli aiempia hatarampi. Nämä sotienjälkeisen polven tutkijat tarjosivat suomen sanojen alkuperäselityksiksi enenevässä määrin ”haalistunutta onomatopoeettisuutta” ja ”deskriptiivistä alkuperää”.

Tutkimustrendin muutos ei näy Virittäjässä lainaetymologioiden tai niitä käsittelevien artikkelien määrässä, joka pikemminkin nousi kuin laski. Maailmansota ja siihen liitty- neet sisällissodat Venäjällä ja Suomessa nimittäin iskivät pahasti Suomalais-Ugrilaiseen Seuraan, jonka julkaisutoiminta häiriintyi vuosiksi. Virittäjä sitä vastoin kykeni jatka- maan ilman taukoja ja vieläpä kaksinkertaistamaan sivumääränsä vuonna 1927, jolloin siitä viimeistään tuli etymologisen tutkimuksen johtava julkaisukanava Suomessa. Myös virolaistutkijat alkoivat julkaista Virittäjässä: esimerkiksi Julius Mägiste esitti vuonna 1925 balttilaisetymologian sanalle *vinka* ”häkä” ja slaavilaisen selityksen sanalle *arkkana*.

On vaikea tarkalleen määritellä, milloin lainasanatutkimuksen klassinen kausi lop- pui ja keskiaika alkoi. Vanha ja uusi aika alkoivat selvällä metodologisella läpimurrolla, kun taas keskiaikaan ajaututtiin vaivihkaa paitsi tieteellisistä myös kansallisista syistä. Lainasanatutkimusta ei koettu isänmaalliseksi vastaisenäistyneessä Suomessa. Alaa valtasi suomen kielen puhtautta vaalinut koulukunta, joka tosin Ranskan Akatemiasta poiketen ei yrittänyt päästä eroon lainasanoista itsestään vaan ainoastaan niiden ety- mologioista. Samalla elpyi sortovuosina laantunut kielitaistelu, ja sen välikappaleiksi joutuivat vanhat germaanisat lainasanat, joita Karsten käytti häikäilemättä hyväk- seen todistaakseen suomenruotsalaiset alkuasukkaiksi suhteessa suomalaisiin. Aito- suomalaiset fennistit ja fennougristit eivät juuri opiskelleet indoeurooppalaisia kieliä, joten Karstenin väitteitä kaatamaan joutui ruotsalainen fennougristi Björn Collinder (1932). (Vrt. Häkkinen 1993: 29; Bentlin 2010.)

Vanhan polven tutkijat eivät silti lakanneet löytämästä uusia lainaetymologioita. Edes Setälä, joka siirtyi lingvistiikasta politiikkaan heittäen ”oppituolinsa tuuliajolle jonkinlaisista koko isänmaan edun kannalta toisarvoisista syistä” (Syrjästäkatsoja 1924), ei jättänyt koko elinaikanaan etymologista tutkimusta täysin. Hän julkaisi Virittäjässä lainaselitykset sanoille *turri* (1932) ja *mieloa* (1933), Tunkelo (1937) sanalle *huima*. Lainasanatutkijoiden rivistö kuitenkin harveni keskiajan kynnyksellä ennen aikaisesti, kun ensin Paasonen menehtyi espanjantautiin vuonna 1919 ja sitten Ojansuu lavantautiin 1923.

Kokonaan oma lukunsa oli Mikkolan asennemuutos, jota voi luonnehtia loikkaukseksi tieteen vastustajien leiriin. Hän oli aloittanut uransa komeimmalla mahdollisella tavalla asettamalla Thomsenin (1869, 1870) työhön verrattavan perustan slaavilaisten lainasanojen tutkimukselle. Mikkolasta tuli yksi aikansa etevimpiä ja kuuluisimpia suomalaislingvistejä, jonka juhlakirjaan *Mélanges de Philologie* (1932) kirjoittivat kansainvälisesti johtavat nimet Antoine Meillet, Holger Pedersen ja Nikolai Trubetzkoy. Mainettaan ja asemaansa pohjimmiltaan vanhasuomalainen Mikkola käytti härskisti hyväkseen poliittisena opportunistina, mikä näkyi sosialismin kannattamisena vuoden 1905 suurlakon aikaan (Salminen 2008: 50) sekä vuosina 1917–1918 vaihdelleena venäläis- ja saksalaismielisytenä (Aalto 1987: 169; Jokisipilä & Könönen 2013: 44–45). Myöhemmin sympatia Saksaa kohtaan syveni kansallissosialismiksi: vuonna 1936 Mikkola osallistui kutsuvieraana Nürnbergin puoluepäiville (mts. 127), ja vielä toukokuussa 1945 hän surkutteli Hitlerin kuolemaa (mts. 467–470).

On tuskin sattumaa, että Mikkolan (1930) hyökkäys Thomsenin balttilais-etymologioita vastaan tapahtui pian tämän kuoltua. Mikkolan poliittinen henkilöhistoria puolestaan tekee ymmärrettäväksi sen, miksi hän hylkäsi monet slaavilaiset lainaetymologiat monografiassa *Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch* (1938). Vaikka kotimaiset aikalaisarvostelut olivat pikemmin kohteliaita kuin rehellisiä, ulkomailla vastaanotto oli kriittistä (Aalto 1987: 159). Mikkolan kuoltua vuonna 1946 hänen oppilaansakin tunnustivat opettajansa pahemman kerran erehtyneen ”vanhoilla päivillään” (Kalima 1952b: 10–12); lainasanavastaisuuden ensioireiden ilmetessä hän oli kuitenkin vasta viisikymppinen (vrt. Mikkola 1925).

Mikkolan opissa varttunut baltoslavistikolmikko, Jalo Kalima (1884–1952), Eino Nieminen (1891–1962) ja Valentin Kiparsky (1904–1983), ei omaksunut tämän asennetta tieteeseen tai politiikkaan, mutta kolmikonkin töissä näkyy kauden skeptisyys lainasanaetymologioita kohtaan. Kaikesta huolimatta Kalimasta ja Niemisestä tuli aikansa aktiivisimmat lainasanatutkijat Suomessa. Kalimalta ilmestyi teos itämerensuomen balttilaislainoista (1936) ja slaavilaislainoista (1952b), ja Nieminen (1934) tutki muun muassa balttilaislainojen äännepiirteitä. Virittäjässä Kalima julkisti slaavilaiset lainaselitykset sanoille *päistär* (1920) sekä *kapusta* ja *vilja* (1952a) sekä balttilaiset sanoille *pahla* (1928) ja *virka* (1941). Suurin osa kummankin tuotannosta lehden sivuilla on kuitenkin keskinäistä nokittelua, joka juontaa juurensa katkeraan kilpailuun Helsingin yliopiston slaavilaisen filologian professuurista vuonna 1934 (vrt. Kolari 1985).

Kaliman balttilaislainakirjassa (1936) oli puutteensa, mutta Niemisen (1940) kiukuinen arvostelu siitä tarttui mitättömimpiinkin virheisiin ja tuomitsi koko teoksen kevein perustein. Arvostelu oli sävyiltään niin loukkaava, että nyky-Virittäjä vastaa tuskin julkaisisi. Sen perässä ilmestyneestä Kaliman (1940) vastineesta käy ilmi,

että Nieminen kritisoi Kaliman ajatuksina sellaisiakin käsityksiä, joita tämä oli kirjassansa siteerannut muilta eikä esittänyt ominaan. Monessa kohtaa Kalima olikin tehnyt pahantahtoisen tulkitsemisen liian helpoksi jättämällä merkitsemättä, mikä teoksessa on omaa ja mikä lainattua.

Nieminen ja Kalima jatkoivat väittelyänsä vuoden 1941 Virittäjässä, ja vielä vuosien 1944–1945 numeroissa Nieminen julkaisi kaikkiaan neljä kiivasta hyökkäystä Kaliman lainaetymologioita vastaan. Ajan henkeä kuvaa se, että Kalima oli jättänyt teoksestaan pois tai hylännyt siinä riittämättömin perustein kymmeniä aiemmin esitettyjä balttilaislainoja, mutta tästä Nieminen ei silti häntä moittinut, vaan syytös oli aina päinvastainen: ”Kalima on hanakka hyvinkin väkinäisin perusteluin leimaamaan kielemmesanoja vierasperäisiksi lainoiksi” (Nieminen 1944a: 30). Nieminen vaati lainoilta sekä ehdotonta uskollisuutta lähtömuodon äänneasulle – pääteaineksia myöten – että lähes täydellistä semanttista vastaavuutta. Väärin perustein balttilaisperäisenä pidetyn sanan *pirtti* Nieminen (1940) sentään onnistui osoittamaan slaavilaislainaksi. Useimpien aikalaistensa tapaan Kalima oli sekä muoto- että merkityskriteerien soveltamisessa suurpiirteinen aina huolimattomuuteen asti, mikä saattoi ajaa vastakkainasettelua korostaneen Niemisen kohtelemaan Kalimaa äärimmäisen ankarasti. Kaliman kuoltua Nieminen kuitenkin muutti mielensä täysin ja ryhtyi esittämään uusia balttilaislainaselityksiä varsin väljin kriteerein, muun muassa Virittäjässä sanalle *viikate* (Nieminen 1957).

Kiparsky, kolmas ja nuorin Mikkolan opiskelijana aloittanut Helsingin slavistiikan professori, oli Kaliman ja Niemisen tavoin perehtynyt balttilaiskieliin ja tehnyt tutkimustyötä Baltiassa (Kolari 1985). Kiparsky tutki monipuolisesti slaavilaisen, itämerensuomalaisten ja germaanisten kielten historiallisia ja esihistoriallisia lainakontakteja. Niiden tuntijana hän onnistui Virittäjä-artikkelissaan ”Suomalais-slaavilaisien kosketuksien ajoituksesta” (Kiparsky 1956) hahmottelemaan itämerensuomalaisten ja balttilaisten kielten slaavilaislainoille yhteisen kronologian niiden äänne-edustusten erojen pohjalta. Kiparsky (1959, 1967) myös avasi Virittäjän suomenkielisille lukijoille ovia baltologiaan arvostelemalla Neuvostoliitossa ilmestyneitä lätin- ja liettuankielisiä teoksia. Christian S. Stangin teoksen *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen* arvostelussa Kiparsky (1968) kirjoittaa, ettei varhaiskantasuomessa ehkä ollut *ā*-vokaalia ja jo siksi kantabaltin **ā* korvautui kantasuomen **ō*:lla: ”Koska sekä balttilainen että kantasuomalainen fonologinen järjestelmä perustui pitkien ja lyhyiden vokaalien oppositioon, niin valittiin lähin pitkä vokaali.” Metodien kehitykselle Kiparskyn kirja-arvio merkitsi suurta askelta kohti uutta aikakautta: termit *fonologinen järjestelmä* ja *oppositio* osoittavat strukturalismin viimein saapuneen itämerensuomen lainasanojen tutkimukseen. Alan renessanssi olikin jo ovelta.

Keskiajan johtava etymologi ja Virittäjässä ahkerin lainasanatutkija oli fenno-ugristiikan professori Toivonen, Setälän alulle paneman *Suomen kielen etymologisen sanakirjan* (SKES) ensimmäinen päätoimittaja. Toivonen julkaisi Virittäjässä germaaniset lainaselitykset sanoille *hahtuva*, *hata*, *huja*, *muurahainen* ja *roukko* (1919) sekä *narvaskettu* (1936). Skandinaavisiksi lainoiksi hän osoitti sanat *mytyri* (1917), *aarnoa* (1919), *miilu* (1928) sekä *hakkula* ja *hakuli* (1942). Toivosen useimmat yritykset kumota Thomsenin ja muiden edeltäjien lainaetymologiat etäsukukielistä olettamillaan vastineilla ovat vähemmän onnistuneita.

Toivosen omat lainaetymologiat joutuivat puolestaan vielä lainasanavastaisempien kollegoiden hampaisiin. Lauri Kettusen (1929: 229–230) maalitauluna Virittäjän artikkelissa ”*Valo* ’kipu’ germaaninen laina?” oli ”lainasanatutkimustemme ja yleensä etymologisten tutkimustemme jäykkä metodi”, koska ”[k]aru kriittisyys vie helposti hedelmättömyyteen ja liika varovaisuus vääriinkin tuloksiin.” Kun kritiikittömyydestä ja varomattomuudesta oltiin tekemässä tieteellisiä hyveitä, ei pimeästä keskiajasta puhuminen ole liioittelua. Toisaalta Kettusen etymologioita puolestaan kritisoi hyvinkin asiallisesti ja tämän hylkäämiä lainaselityksiä puolustaen jo Aarni Penttilä (1938).

Toivosen ikätovereista hyviä germaania ja skandinaavisia lainaetymologioita esittivät Virittäjässä myös suomen kielen professori Martti Rapola (1891–1972) sanoille *tuhlata* (1926), *teli* (1927), *astaita* (1953) ja *reitti* (1955) sekä saamen tutkijana tunnettu T. I. Itkonen (1891–1968) sanoille *talla* (1933) ja *rahe* (1953). Noin vuosikymmentä nuoremmista tutkijoista lainaetymologioita ehdivät julkaista Virittäjässä ennen toista maailmansotaa Kustaa Vilku (1902–1980) sanoille *lempi* (1931), *luura* (1934), *haarkala* ja *sauramo* (1939) sekä *lahturi* (1965), Ahti Rytkönen (1899–1989) verbille *viimata* (1937), Ruben Nirvi (1905–1986) sanoille *riistää* (1939) ja *rukka* (1946) sekä Elvi Erämetsä (1904–1978) sanoille *huoppi* (1940) ja *mallo* (1941). Kaikki nämäkin olivat germaania tai skandinaavisia etymologioita, joiden lähtökielten tuntemus on suomalais-tutkijoilla aina ollut paljon vahvempaa kuin itäisempien indoeurooppalaisten kielten.

Arjalaisia tai kantaindоеurooppalaislajinoja käsitteli Virittäjässä lähinnä Kalima, ja hänkin esitti uusia etymologioita vain yhdessä artikkelissa (1932), sanoille *oiva*, *oraisa* ja *repo*. Kaliman (1950) katsaus sanan *taivas* etymologiaan pohti sen taustaa sekä balttilaisen että arjalaisen lainaselityksen valossa. Lisäksi Päivö Oksala (1944) esitti itämerensuomalaiselle sanueelle *kiire* ’päälaki’ indoeurooppalaista etymologiaa rinnastaen sen indoeurooppalaiseen ’päättä’ tarkoittavaan sanueeseen, jota edustavat muiden muassa sanskritin *śiras-* ja avestan *sarah-*. Etymologiaa kritisoi Virittäjässä tuoreeltaan Mikkola (1945). Jorma Koivulehto (1998: 237–239) on sittemmin käsitellyt etymologiaa tarkemmin ja esittänyt rakentavampaa kritiikkiä, ehdottaen sanueelle vakuuttavamman balttilaisen etymologian. Vaikka Oksalan etymologia ei nykytiedon valossa vakuuttava olekaan, on se erikoinen poikkeustapaus aikana, jona tällaisia hyvin vanhoja – saati suppealevikkisiä – indoeurooppalaislajinoja ei juuri esitetty.

Sotien jälkeisen ajan etymologista tutkimusta vaivasi akateemisen suksession katkeaminen. Karstenin kuoltua 1942 ei germaania lainasanoja Suomessa päätoimisesti tutkinut enää kukaan. Myöhemmin niiden tutkimus jatkui Saksassa ja Hollannissa (Fromm 1957–1958; Kylstra 1961) lähinnä Thomsenin ja Setälän töiden pohjalta, kun Karstenin visiolla Suomen ikivanhasta germaanisuudesta ei ollut tieteenulkoistakaan kysyntää Saksan hävittyä sodan. Neuvosto-Virossa Paul Ariste (1952, 1956) ryhtyi aktiivisesti vähättelemään germaanisten lainakontaktien merkitystä korostaakseen balttilaisia ja etenkin slaavilaisia yhteyksiä. Suomalais-tutkijat eivät näin räikeästi suosineet mitään kontaktisuuntaa toisten kustannuksella ennen Kari Liukosta (1999), vaan kaikki lainasuunnat olivat epäsuosiossa. Virittäjässä kaikista Lauri Postin (1908–1988) ja Terho Itkosen (1933–1998) välillä syntyneistä tutkijoista vain Erkki Itkonen (1913–1992) julkaisi yhden lainaetymologian, skandinaavisen selityksen sanalle *kuttelo* (1953).

Itkonenkin mielellään selitti kieltenväliset sanastoyhtäläisyydet toisin, esimerkiksi *kerma*-sanueen kohdalla (E. Itkonen 1948: 139):

Indo-eurooppalaisistakin kielistä on esitetty sanoja, jotka sekä äänneasuun että merkitykseen katsoen muistuttavat sm. *kermaa*, mikä seikka monien muiden tuttu-
jen esimerkkien tavoin osoittaa, kuinka deskriptiivisperäisissä sanoissa itsenäisesti
eri tahoilla johdutaan samankaltaisiin muotoihin.

Epämääräinen deskriptiivisperäisyyden käsite vaikuttaa tässä välineeltä lainasana-
tutkimuksen argumenttien ohittamiseksi, eikä rinnastetussa indoeurooppalaisessa
sanueessa (muinaisindoarjan *cárman*, saksan *Schirm*, muinaispreussin *kërmens* jne.)
mikään edes viittaa deskriptiivisyyteen.

Kalima ja Nieminenkään eivät saaneet akateemista jälkikasvua. Balttilaisia ja slaavilai-
sia lainaetymologioita esittivät Virittäjässä vain fennisti, akateemikko Lauri Posti sanoille
käämi (1959, slaavilainen laina) ja *kausta* (1970, balttilainen laina) sekä kouluneuvos Al-
fred Salmela (1897–1979) sanoille *muhea* (1965, balttilainen laina) ja *kirpeä* (1966, balt-
tilainen laina). Salmela oli etymologina itseoppinut harrastaja sekä sitä paitsi edellistä,
tsaarina aikana varttunutta sukupolvea ja eläkkeellä vuodesta 1964. Lainasanatutkimus
oli muuntunut kansallisen tieteen avantgardesta oppineiden eläkeläisten harrastukseksi
puolesta vuosisadassa. Posti taas oli ikäluokassaan ainutlaatuinen fennougristi vierait-
ten kielten vaikutuksia kohtaan tuntemansa kiinnostuksen puolesta. Tutkimuksessaan
”From Pre-Finnic to late Proto-Finnic” (1953) esittämiensä ajatuksia balttilaisten ja ger-
maanisten kielten vaikutuksesta kantasuomen äännerakenteeseen Posti kehitteli edel-
leen Virittäjässä vuonna 1954 julkaistussa virkaanastujaisesityksessään.³

Keskiajan tutkijapolvien kunniaksi on sanottava, että Toivonen seuraajineen an-
siokkaasti kokosi etymologioita sanakirjoihin (SKES, SSA); lisäksi Lauri Hakulinen
(1899–1985) laati ja kolmesti päivitti sanastokerrostumatkin kattaneen yleisesityksensä
Suomen kielen rakenne ja kehitys (1941–1946). Hakulinen myös propagoi Virittäjässä
etymologian popularisoimista artikkeleissa ”Koulujemme kielihistorianopetuksen ety-
mologisesta puolesta” (1927) ja ”Lainasanasemantiikkaa äidinkielenopetukseen” (1968).

Vuonna 1956 kuolleen Toivosen oppilas Aulis J. Joki (1913–1989) otti 1950-luvulla
elämäntyönsä arjalaislainojen tutkimuksen, jonka tuloksena syntynyt mono-
grafia (1973) sai hieman harhaanjohtavan nimen *Uralier und Indogermanen*. Arjalais-
kontakteja Joki ehätti Virittäjän sivuilla kommentoimaan jo SKES-arvostelussaan
(1955). Hänen pääteoksensa jätti äännesubstituutiot käsittelemättä ja jäi siten metodo-
logisesti primitiivisemmäksi kuin klassisen kauden parhaat työt. Teoksen alkupuolen
”Geschichte und Kritik der bisherigen Forschung” on edelleen hyödyllistä luettavaa,
kun taas jälkipuolen ”Etymologisches Wörterverzeichnis” ei ole kestänyt ajan ham-
masta (Holopainen 2019: 4–6). Unkarilaisen Károly Rédein (1986) monografia uralilais-
ten kielten indoeurooppalaisista lainasanoista ei ylitä Joen teosta metodeiltaan eikä tu-
loksiltaan, joten vanhimpien lainojen tutkimuksessa pimeä keskiaika jatkui pisimpään.

3. Lainasanatutkimuksen soveltavan puolen laajemmasta huomioon ottamisesta (paitsi Postin myös
edellä mainitun Korhosen osalta) kiitämme nimetöntä vertaisarvioijaamme.

Joen aloitellessa arjalaislainatutkimustaan käynnisti friisiläinen germanisti A. D. Kylstra (1920–2009) Groningenissa vastaavanlaisen tutkimushankkeen germaanisten lainasanojen kartoittamiseksi. Hankkeen tutkimushistoriallisesta osuudesta tuli Kylstran väitöskirja *Geschichte der germanisch-finnischen Lehnwortforschung* (1961). Virittäjässä sen arvosteli Günter Stipa (1962). Myöhemmin, vuoden 1968 Virittäjässä Groningenin yliopiston suomen kielen lehtori Henk Schouwvlieger julkaisi germaanisen etymologian sanalle *lauma*. Myös Kylstra kävi Virittäjän sivuilla varhain (1969) mainostamassa hankkeensa sanasto-osuutta, mutta *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen* (LägLoS) ilmestyi vasta vuosikymmeniä myöhemmin (1991–2012) ja lähes kokonaan seuraavan sukupolven voimin. Johtajana Kylstra oli silti vertaansa vailla, koska hän onnistui haalimaan sanakirjaprojektiinsa tulevaisuuden lupauksia, joista kaikista tuli häntä vielä merkittävämpiä lainasanatutkijoita, kun ala pääsi uuteen nousuun.

3 Lainasanatutkimuksen strukturalistinen renessanssi ja uusi aika 1970–

Virittäjän historian yksi merkittävimmistä artikkeleista julkaistiin numerossa 2/1970 otsikolla ”Suomen *laiva*-sanasta” (1970). Kirjoittaja oli Jorma Koivulehto (1934–2014), germanistiikan jatko-opiskelija puolivälissä neljäntäkymmenettä. Koivulehdon väitöskirja *’Jäten’ in deutschen Mundarten* (1971a) valmistui seuraavana vuonna. Saksan murremaantiedettä huomattavasti enemmän häntä kiinnosti lainasanatutkimus, jonka alkeet hän paremman puutteessa opiskeli Kylstran (1961) edellä mainitusta tutkimushistoriasta. Kuten Thomsenilla ei Koivulehdollakaan ollut sellaista ohjaajaa, joka olisi sovittanut hänet lainasanatutkijana valmiiseen muottiin, vaan molemmat loivat itse omat metodinsa, mikä voi onnistua ainoastaan poikkeuksellisen nerokkaalta yksilöltä.

Jo debyyttissään Koivulehto esitteli tulevan tavaramerkkinsä, uuden lainasubstituution, jota hän juurta jaksaen perusteli mahdollisimman monella eri esimerkillä. Samalla hän johdatti lainasanatutkimuksen nuogrammatiikasta strukturalismiin: siinä missä Thomsen atomistisesti käsittelee yhden äännesubstituution kerrallaan, Koivulehto otti ensimmäisenä huomioon foneemi- ja morfeemianalyysin ja erityisesti fonotaksin. Keskittymällä yksittäisten sanojen sijasta vierasperäisiin äänne- ja sananmuodostusrakenteisiin hän jäljitti lainasanoja systemaattisemmin kuin yksikään ennen häntä. Germaanisten lainasanojen tutkijana Koivulehto oli myös ensimmäinen äidinkieleltään ei-germaaninen suuri nimi sitten Setälän ja Toivosen. Edeltäjistään poiketen hän ottikin tarkastelunsa lähtökohdaksi yleensä kohdekielen, jonka äännehistorian hän tunsu muita germanisteja paremmin.

Metodologisista edistysaskeleistaan huolimatta Koivulehto tunnetaan ehkä parhaiten Karstenin ehdottamien kanta- ja esigermaanisten lainasanakerrostumien rehabilitoijana. Ne hän otti esiin jo toisessa Virittäjä-artikkelissaan ”Vanhimmista germaanis-suomalaisista lainakosketuksista: sm. *karsia* ~ germ. **skarđian*” (Koivulehto 1971b). Siinä missä Karsten oli ehdottanut ainoastaan germanistisia perusteita germaanisten lainasanojen vanhuudelle, Koivulehto osoitti nyt niistä vanhimmat kantasuomalaisista **ti* > **si* -muutosta aiemmiksi eli balttilaisten lainasanojen ikäisiksi.

Lisää tutkimusta tuli kuin liukuhihnalta. Virittäjässä Koivulehto julkaisi germaanisista lainaselitykset sanoille *kalvo, kenno, kotti, pyhä, pyyhkiä, verkkilö ja vihko* (1973) sekä *ansaita, havaita, kavahtaa, kelvata, kiiras, kiivas, lakastua, lakata, lakka, nyppiä, rakas, ravata, tapa ja tavata* (1974). Hänen pääteoksensa germaanisten kontaktien alalla olivat artikkelisarja ”Germanisch-finnische Lehnbeziehungen I–III” (1971–1973) sekä kaksiosainen Virittäjä-artikkeli ”Vanhimmista germaanisista lainakosketuksista ja niiden ikäämisestä” (1976), jossa hän esitti uskottavan germaanisen alkuperän suomen sanoille *arpa, hakea, hauta, häävi, kansa, käydä, lanka, leväs, levätä, palsi, räkä, täysi, vanne, vaula, vähä, väkä ja väsyä* sekä useille saamelaiskielten sanoille. Vielä ”Lainoja ja lainakerrostumia” (1979) käsitteli perusteellisesti eri-ikäisiä germaanisista lainasana-kerrostumia ja liitti niihin sanat *hauras, havas, laho, otsa, paula, ratsas, sara, saura, suuri, teuras, vaappua, vauras ja vitsa*. Myöhempien vuosikymmenten Virittäjässä Koivulehto esitti germaanisista lainaetymologiat sanoille *asia, joukko, paikka, pilkka ja rasia* (1981), *pinta ja rasva* (1986), *heisi* (1992, vrt. alempana), *lanko* (1994) sekä *taintua, toimi ja tuoni* (1996).

Koivulehdon vallankumousta arvioi Virittäjässä tuoreeltaan (1977) saksalainen germanisti ja fennisti Hans Fromm (1919–2008), joka pari vuosikymmentä aiemmassa habilitaatiotyössään (1957–1958) oli vielä pitänyt tiukasti Thomsenin ja Collinderin puolta Karstenia vastaan. Vaikka Fromm oli muutamasta yksityiskohdasta eri mieltä Koivulehdon kanssa, hän kuitenkin nyt rehdisti tunnusti tämän keskeiset tulokset oikeiksi. Uudet metodit toivotti tervetulleiksi myös hänen ikätoverinsa Kylstra, jonka oppilaan Tette Hofstran (s. 1943) väitöskirja *Ostseefinnisch und Germanisch* (1985) oli ensimmäinen monografian laajuinen osoitus lainasanatutkimuksen uusista tuulista. Kehitys kulminoituikin Kylstran ja Hofstran yhdessä Sirkka-Liisa Hahmon ja Osmo Nikkilän kanssa kokoamaan mestarilliseen itämerensuomen vanhojen germaanisten lainojen sanakirjaan (LägLoS). Teoksen ensimmäisen osan arvosteli Virittäjässä kuka muukaan kuin itse Koivulehto (1994), jonka laaja kirjoitus sisältää myös hyödyllisiä huomioita lainasanatutkimuksen metodologiasta laajemmin.

Ennen pitkää Koivulehdon mielenkiinto suuntautui myös balttilaisiin, slaavilaisiin, arjalaisiin ja vielä vanhempiin indoeurooppalaisiin lainasanoihin. Ensimmäinen avaus näihin suuntiin Virittäjän sivuilla oli jo mainittu ”Lainoja ja lainakerrostumia” (1979), joka sisältää balttilaisen etymologian sanalle *siula* ja sivuaa myös kysymystä itämerensuomen arjalaislainoista, johon Koivulehto toden teolla tarttui 1990-luvulla. Laajimmat arjalaisia ja muita varhaisia indoeurooppalaisia lainoja käsittelevät työnsä hän julkaisi muualla (ks. erityisesti 1991, 1999, 2001), mutta myös hänen Virittäjään kirjoittamansa tutkimukset näistä kerrostumista ovat erittäin merkittäviä.

Artikkelissa ”Lapin ja itämerensuomen suhteesta: ieur. -*Tr*-yhtymän korvautuminen lainoissa” (1988) Koivulehto käsitteli urauurtavasti saamen ja itämerensuomen (sekä ohimennen myös permiläiskielten) vanhimpia indoeurooppalaislaineja fonotaksin ja rinnakkaislainautumisen valossa, ottaen samalla kantaa itämerensuomalaisen ja saamelaiskielten taksonomian kysymyksiin. Suomen *sitoo* sai artikkelissa indoeurooppalaisen lainaetymologian ja *peura* balttilaisen.

Tarpeettoman vaatimattomasti nimetyssä artikkelissa ”Hieman *heidestä*” (1992) Koivulehto eritteli *heisi*-pesyeen sanoja kautta itämerensuomen ja onnistui huolellisen

analyysin kautta jäljittämään sen kahteen erilähtöiseen, monin paikoin keskenään sekoituneeseen germaaniseen ja balttilaiseen lainaan. Viimeistään tämä työ osoittaa Koivulehdon myös aikansa taitavimmaksi etymologian semanttisen kriteerin soveltajaksi.

Artikkelissa ”Kuoleman ja elämän sanoja” (1996) Koivulehto esitti paitsi edellä mainitut germaaniset lainaselitykset myös esigermaanisen etymologian sanalle *työ* ja arjalaiselityksen sanalle *mana*. ”Noin jalot vietettiin hevonsuistajan Hektorin peijaat” (2005) taas toi arvokasta lisäevidenssiä suppealevikkisistä varhaisista lainoista: Koivulehto kritisoi *peijas*-sanueen aiempia etymologioita ja piti sitä arjalaisena lainana sekä käsitteli samalla muita suppealevikkisiä arjalaislainoja itämerensuomessa.

Suomen vanhimpia indoeurooppalaisia lainasanakerrostumia käsittelevissä töissään Koivulehto osoitti hallitsevansa myös sukukielten lainasanojen tutkimuksen. Itämerensuomen ohella Koivulehto käsitteli useasti (esim. 2007) saamelaiskielten varhaisia indoeurooppalaislainakerrostumia ja esitti uusia lainaetymologioita muutamille obinugriilaistenkin kielten sanoille. Kysymyksen uralilaisen kantakielen mahdollisista kontakteista kantaindoeuroopan tai sen varhaisten tytärkielten kanssa Koivulehto nosti esiin uudelleen ja käsitteli aihetta edeltäjiensä paljon laajemmin ja johdonmukaisemmin. Osa hänen kantaindoeurooppalaisetymologioistaan ja päätelmät niiden pohjalta ovat viime aikoina saaneet osakseen kritiikkiä (ks. Simon 2020; Aikio tulossa 2022), mutta Koivulehdon etymologioiden merkitystä tutkimusta eteenpäin vievänä voimana ja myöhempien lainasanatutkijoiden innoittajana ei voi liioitella.

Indoeuropeistisen asiantuntemuksensa avulla Koivulehto kykeni käsittelemään uralilaisten kielten useita eri lainasanakerrostumia erityisellä tarkkuudella. Tässä hän muistutti Thomsenia. Koivulehdon perintö näkyy myöhemmässä lainasanatutkimuksessa äännesubstituutioehtoien tarkentumisena ja sitä kautta myös rinnakkaisten lainasanojen tunnistamisena. Ennen hänen tutkimuksiaan oli rinnakkaislainautumisesta ollut uralilais-indoeurooppalaisten kontaktien yhteydessä puhetta varsin vähän ja lähinnä aivan ilmiselvissä tapauksissa (ks. esim. Rédei 1986: 50–51), kun taas monien niin lainojen kuin uralilaisten perintösanojenkin äännevastaavuuksien epäsäännöllisyydet pyrittiin yleensä selittämään sporadisten äänne muutosten avulla, usein deskriptiivisyyden pohjalta.

Rinnakkaisiin lainasanoihin kytkeytyy myös levikkikriteerin ongelma lainasanojen ikäämisessä. Aiemmassa tutkimuksessa erityisesti arjalaisia lainasanoja oli tapana ajoittaa pelkästään niiden levikin perusteella, mutta Koivulehto painotti äänneellisten kriteerien ensisijaisuutta ja kykeni niiden avulla osoittamaan esimerkiksi itämerensuomeen tai saameen rajoittuvia lainasanoja, jotka kuitenkin on jo varhain lainattu kanta-arjasta tai kantairanista. Kantairanilaiset lainat ovat Koivulehdon (1999: 214–227) kokonaan uusin kriteerein esittämä lainasanakerrostuma.

Koivulehdon inspiroimia lainasanatutkimuksia alkoi pian ilmestyä Virittäjässä kuin sieniä sateella, olkoonkin, että hänen seuraajistaan Hahmo, Hofstra ja Nikkilä julkaisivat lainaetymologiansa etupäässä saksankielisillä foorumeilla. Terho Itkonen (1972: 109–110) hahmotti ensimmäisten joukossa Koivulehdon lainasanatutkimusten merkityksen ja näytti itsekin Virittäjässä kykynsä lainaetymologina. ”*Laaja, lavea, lakea ja laakea*” (T. Itkonen 1982) osoitti germaanisperäisiksi paitsi otsikkonsa adjektiivit myös substantiivin *raaja*.

Virittäjässä tuotteliaimmat ”koivulehtolaiset” lainaetymologit olivat balttilaisten lainasanojen tutkimusta eteenpäin vieneet Eeva Uotila(-Arcelli, 1941–1995) ja Olli Nuutinen (1939–1995). Uotila julkaisi uudet etymologiat sanoille *mähkä* (1969), *kohta* (1985), *hintta* ja *suhta* (1990) ja käsitteli vanhastaan tunnetun *sammás*-sanueen indoeurooppalaisen alkuperän ongelmia (1977). Nuutinen etymologisoi sanat *hulas* (1984), *malo* (1987b), *järvi* (1989) ja *pälvi* (1992) sekä käsitteli balttilaisten lainojen äännesubstituutioita (1987a). Pekka Sammallahti (s. 1947) esitti balttilaisen etymologian sanalle *lehti* Virittäjän artikkelissa ”Suomalaisten esihistorian kysymyksiä” (1977). Balttilaislainoja löysi uudellakin ajalla yksi itseoppinut harrastaja, insinööri ja polyglotti Jaakko Orrman, joka Koivulehdon tutkimusten innoittamana julkaisi etymologiat sanoille *huttu* ja *rovio* 1993.

Sammallahti (1977) argumentoi taidokkaasti lainasanoilla, vaikka päätyikin varsin korkealentoisiin käsityksiin kielikontaktien kronologiasta. Koivulehdon ja muidenkin renessanssikauden tutkijoiden tavoin hän sovelsi jatkuvuushypoteesia, joka liitti kantasuomen balttilaiskontaktit kivikautiseen vasarakirveskultuuriin. Jatkuvuusteorian balttilaiskontaktien ja niitten kautta koko kantasuomen ajoitukselle tuottamaa ristiriitaa pyrki ratkaisemaan jo Mikko Korhonen (1936–1991) artikkelissaan ”Suomen kantakielten kronologiaa” (1976). Paria vuosikymmentä myöhemmin Petri Kallio (s. 1969) aloitteli Koivulehdon oppilaana tutkijanuraansa Virittäjässä osallistumalla samaan keskusteluun. Kallion ensimmäiset artikkelit, ”Suomen kielen kivikautisista lainasanakerrostumista” (1995), ”Uralilaisten alkuperä indoeuropeistisesta näkökulmasta” (1997) ja ”Suomi(ttavia etymologioita)” (1998) ovat nekin esihistoriallisten ajoitustensa puolesta vanhentuneita, paljolti hänen oman tutkimuksensa myötä. ”Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa” (2006) viitoitti koko tutkimushistorian varrella karttuneen lainasanaevidenssin avulla tietä pois renessanssiajan jatkuvuusteoreettisilta harhapoluilta kohti nykykäsityksiä.

Koivulehdon lainasanatutkimusten vaikutus näkyy vahvasti myös Kaisa Häkkisen (s. 1950) Virittäjässä vuonna 1984 julkaistussa Kotikielen Seuran kokousesitelmässä ”Lainasanat suomen ja sen sukukielten historian tutkimuksen apuvälineinä”, samoin kuin vuonna 1992 julkaistussa artikkelissa ”Suomen perussanaston etymologiset kerrostumat”. Kirjoitukset eivät ehdota uusia lainaetymologioita mutta käsittelevät ja esittelevät yksityiskohtaisesti lainasanojen tarjoamaa evidenssiä uralilaisen kielikunnan varhaisvaiheiden tutkimuksessa. Arjalaislainojen osalta Häkkisen käsitykset kuitenkin perustuvat lähinnä klassisen kauden tuloksiin, sillä hänen päälähteensä, Joen ja Rédein katsaukset, julkaistiin ennen Koivulehdon laajempia tutkimuksia indoiranilais-uralilaisista kontakteista.

Arjalaislainat ovat kaikkiaan saaneet Virittäjässä verrattain vähän huomiota, ja keskeiset tutkimukset on julkaistu muualla. Edes Koivulehdon vuonna 1991 ilmestynyttä, laryngaaliteoriaa lainasanojen valossa käsittelevää monografiaa ei arvosteltu Virittäjässä. Huomiotta jäi myös Hartmut Katzin vuonna 2003 postuumisti ilmestynyt, metodisesti varsin kyseenalainen kokoelma uralilaisten kielten arjalaislainaetymologioita. Toisaalta Raimo Anttilan vuonna 2000 ilmestynyt laaja mutta lainasanatutkimusta ja fenn(ougr)istiikkaa vain sivuava monografia kantaindoeuroopan **aq-* ’ajaa’ -sanueesta sai Virittäjässä (liiankin) kiittävän arvostelun (Nyman 2002).

Kaikki uuden ajan lainasanatutkijat eivät tietenkään olleet ”koivulehtolaisia”, vaan osa oli avoimesti ”antikoivulehtolaisia”. Virittäjän sivuilla julkaisemiseen ei Koivulehdon äänekkäimpien arvostelijoiden suomen taito olisi riittänyt (vrt. Ritter 1993; Helmski 1995). Suomessa näkyvimpiä vastustajia oli Kari Liukkonen (1943–2019), jonka ainoa Virittäjä-artikkelia ”Lisiä balttilais-suomalaisten lainasanasuhteiden tutkimukseen” (1973) eivät tosin vielä leimaa ylimääräiset antipatiat. Liukkonen esitti artikkelissa uskottavat balttilaisetytymologiat sanoille *kaplas* ja *reikä*. Toista maata oli myöhempi monografia *Baltisches im Finnischen* (1999), jossa hän esittää noin sataa uutta, enimmäkseen heikkoa balttilaislainaetymologiaa torjuen Koivulehdon samoille sanoille esittämät selitykset vailla asiakritiikkiä. Liukkonen kirjan tutkijakollegoilta saama kritiikin vyöry, kaikkiaan 11 julkaistua arvostelua, ei ulottunut Virittäjän sivuille.

Eino Koponen (s. 1956) asemoitui koko lainasanatutkimuksen kritיקoksi ja ään-teellisesti motivoitujen sanaselitysten puolestapuhujaksi Virittäjän keskustelupuheenvuoroissaan ”Puhdasta puhetta” (1997) ja ”Millaista oli suomalais-ugrilainen sananmuodostusoppi?” (1998). Toisaalta hän itse oli edellisellä vuosikymmenellä ainoa tutkija, joka kiinnitti huomiota saamelaislainoihin (ks. Koponen 1988). Samaan numeroon Ulla-Maija Kulonen (s. 1960; vuodesta 2009 Forsberg) – joka tunnetaan paremmin perintösanatutkijana – kirjoitti aiheesta ”Ovatko *reuna* ja *leuka* sittenkin balttilaisia lainasanoja?” (1988). Jokaisen itseään kunnioittavan perintösanatutkijan sisällä täytyykin asua pieni lainasanatutkija ja päinvastoin. Malliesimerkkinä mainittakoon Ante Aikio (s. 1977), joka on osoittanut viimeistäänkin uralilaisen etymologisen sanakirjansa myötä merkittävyytensä perintösanatutkijana ja joka aloitti uransa Virittäjässä nimenomaan lainasanatutkijana (2000). Aikio on myös sikäli esikuvallinen etymologi, ettei hän *à priori* suosi sen enempää perintö- kuin lainasanojakaan – saati mitään yksittäistä lainasanakerrostumaa. Runsaan 150 vuoden tutkimushistorian aikana on harvoista tutkijoista voitu sanoa samaa, vaikka tulisi olla itsestään selvää, ettei mikään alkuperä-tyyppi ole lähtökohtaisesti muita oikeampi.

Lainasanatutkimus on Suomessa ja fennougristiikan piirissä jatkunut elinvoimaisena myös uudella vuosituhannella, mistä näkyvimpinä osoituksina ovat väitöskirjat, joiden aiheena ovat alasaksalaislainat (Bentlin 2008), saamelaislainat (Aikio 2009), balttilaislainat (Junttila 2015) ja arjalaislainat (Holopainen 2019). Virittäjässä lainasanatutkimuksen osuus on kuitenkin kutistunut 2000- ja varsinkin 2010-luvulla hyvin vähäiseksi. Uskottavia uusia lainaetymologioita on lehden sivuilla esitetty sanoille *hää* (Koivulehto 2002), *peijaiset* (Koivulehto 2005), *löytää* (Schalin 2004) sekä *mursu/norsu* (Häkkinen 2007), mutta 2010-luvun Virittäjissä ei jatkoa enää tullut. Lainasanatutkimus on kuitenkin ollut lehdessä esillä esimerkiksi Santeri Junttilan (s. 1974) julkaisemien kirja-arvioiden (2013a, 2016, 2018) ja puheenvuorojen (2013b, 2014) kautta. Aivan äskettäin Junttila (2021) on julkaissut Virittäjässä *angervo*-sanalle skandinaavisen etymologian Osmo Nikkilän käsikirjoituksen pohjalta.

Ongelman lievittämiseksi ehdotamme, että Virittäjä tarjoaisi etymologiien käyttöön yksittäisille sanaselityksille sopivan, alle sivusta noin viiteen sivuun mittaisen lyhytartikkeliformaatin. Sen mittaisina teksteinä julkaistiin suurin osa viime vuosisadankin lainasanaselityksistä. Etymologiset lyhytartikkelit olisi kuitenkin syytä vertaisarvioida, toisin kuin Virittäjässä keskustelupuheenvuoroiksi luokitellut alle vii-

den liuskan kirjoitukset: moni yllättäväkin etymologinen havainto on niin hyvä ja kiistaton, ettei se vaadi eikä nostata vertaisarvioita pidempää keskustelua. Yksi mahdollinen ratkaisu olisi hyväksyä tällaiset etymologiset havaintokirjoituksiksi ja arvioituttane yhden sijasta kahdella refereellä, jolloin ne saisivat vertaisarviointitunnuksen. Samalla havaintokirjoituksen pituusohjeistusta olisi syytä väljentää.

Toisaalta lainasanatutkimus voi olla muutakin kuin lainaetymologiaa. Lainojen pohjalta on Virittäjässä jo Korhonen (1981) tehnyt päätelmiä kielen muutosnopeudesta. Tuorein esimerkki soveltavasta lainasanatutkimuksesta on Kirsi-Maria Nummilan (2019) johtomorfologiaa käsittelevä artikkeli. Tällaisella tutkimuksella onkin tulevaisuutta, sillä vaikka huoli uusien lainaetymologiavirtojen tyrehtymisestä on toistaiseksi osoittautunut ennenaikaiseksi, ei suomen kielessä silti riitä etymologioitavia sanoja loputtomiin.

4 Yhteenvedon sijasta

Jorma Koivulehto kuoli kotonaan Helsingissä 23. elokuuta 2014. Tämä kirjoitus kunioittaa aivan erityisesti hänen elämäntyötään, muita lainasanatutkijoita tietenkään unohtamatta.

Lähteet

- AINIOLA, TERHI – SJÖBLOM, PAULA 2021: Nimistöntutkimuksen metodit Virittäjän kirjoituksissa. – *Virittäjä* 125 (4) s. 521–546. <https://doi.org/10.23982/vir.98030>.
- AALTO, PENTTI 1987: *Modern language studies in Finland 1828–1918*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennicas
- AIKIO, ANTE 2000: Suomen *kauka*. – *Virittäjä* 104 (4) s. 612–614.
- 2009: *Saami loanwords in Finnish and Karelian*. Oulu: Oulun yliopisto.
- (tulossa 2022): Proto-Uralic. – Marianne Bakró-Nagy, Johanna Laakso & Elena Skribnik (toim.), *The Oxford guide to the Uralic languages*. Oxford: Oxford University Press.
- ANTTILA, RAIMO 2000: *Greek and Indo-European etymology in action. Proto-Indo-European *ag-*. Current Issues in Linguistic Theory 200. Amsterdam: John Benjamins.
- ARISTE, PAUL 1952: Slaavlaste ja läänemerelaste vanimaist keelelisist kokkupuuteist. – *Looming* 1952 s. 698–706.
- 1956: Läänemere keelte kujunemine ja vanem arenemisjärk. – H. Moora (toim.), *Eesti rahva etnilisest ajaloost. Artiklite kogumik* s. 5–23. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- BENTLIN, MIKKO 2008: *Niederdeutsch-finnische Sprachkontakte. Der lexikalische Einfluss des Niederdeutschen auf die finnische Sprache während des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 256. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 2010: T. E. Karstenin lainasanatutkimuksen vastaanotto. – Sirkka Saarinen, Kirsi Siitonen & Tanja Vaittinen (toim.), *Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle 17. marraskuuta 2010* s. 151–168. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 259. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- BERECZKI, GÁBOR 2003: *A magyar nyelv finnugor alapjai*. Budapest: Universitas Kiadó.
- BRUSE, C. H. 1917: Suomalais-germaanisten kosketusten alalta. – *Virittäjä* 21 s. 139–141.

- CLACKSON, JAMES 2007: *Indo-European linguistics. An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COLLINDER, BJÖRN 1932: *Die urgermanischen lehnwörter im finnischen*. Skrifter utgivna av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala 28:1. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- EKMAN, E. A. 1897: *Launa* sanasta. – *Virittäjä* 1 (1) s. 13.
- ERÄMETSÄ, ELVI 1940: Pari maa-alueen nimitystä. – *Virittäjä* 44 s. 325–329.
- 1941: Erään kulkusanan vaiheita. – *Virittäjä* 45 s. 329–332.
- EUROPAEUS, DANIEL 1869: Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske. Af Vilh. Thomsen. – *Finlands Allmänna Tidning* 159–162.
- FROMM, HANS 1957–1958: *Die ältesten germanischen Lehnwörter im Finnischen*. Wiesbaden: Franz Steiner.
- 1977: Vanhimpien germaanisten lainojen ikäämisestä suomen kielessä. – *Virittäjä* 81 (2) s. 137–156.
- HAKULINEN, LAURI 1927: Koulujemme kielihistorianopetuksen etymologisesta puolesta. – *Virittäjä* 31 s. 208–231.
- 1941–1946: *Suomen kielen rakenne ja kehitys. Osat 1–2*. Helsinki: Otava.
- 1968: Lainasanasemantiikka äidinkielenopetukseen. – *Virittäjä* 72 (3) s. 229–246.
- HELMISKI, EUGENE 1995: Сверхдревние германизмы в прибалтийско-финском и других финно-угорских языках. История проблемы в краткой аннотированной и комментированной библиографии. – V. N. Toporov (toim.), *Этноязыковая и этнокультурная история Восточной Европы* s. 3–37. Москва: Индрик.
- HIRVONEN, MAIJA – LANIKAINEN, KAISU (toim.) 1982: *August Ahlqvist. Kirjeet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 374. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HOFSTRA, TETTE 1985: *Ostseefinnisch und Germanisch. Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961*. Groningen: Van Denderen.
- HOLOPAINEN, SAMPISA 2019: *Indo-Iranian borrowings in Uralic. Critical overview of sound-substitutions and distribution criterion*. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-5729-4>.
- HÄKKINEN, KAISA 1984: Lainasanat suomen ja sen sukukielten historian tutkimuksen apuvälineinä. – *Virittäjä* 88 (3) s. 287–307.
- 1992: Suomen perussanaston etymologiset kerrostumat. – *Virittäjä* 96 (1) s. 47–59.
- 1993: Suomen kielen tutkimus kansallisen diktatuurin kourissa. – Heikki Ylikangas (toim.), *Vaikea totuus. Vuosi 1918 ja kansallinen tie* s. 18–45. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 603. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2007: Mursun ja norsun jäljillä. – *Virittäjä* 117 (4) s. 482–500.
- ITKONEN, ERKKI 1948: Vokaalikombinaatiot ja vartalotyypit. – *Virittäjä* 52 s. 124–144.
- 1953: Eräs harppuunaa ja keihästä merkitsevä sanaryhmä. – *Virittäjä* 57 (1) s. 99–104.
- ITKONEN, T. I. 1933: Muutamia meriveneemme osien ruotsalaisperäisiä nimityksiä. – *Virittäjä* 37 s. 381–385.
- 1953: Suomen *rahe*: *raheen* sanasta. – *Virittäjä* 57 s. 104–109.
- ITKONEN, TERHO 1972: Historiantakaiset Häme ja Suomi kielentutkijan näkökulmasta. – *Historiallinen aikakauskirja* 70 s. 85–112.
- 1982: *Laaja, lavea, lakea ja laakea*. Lisiä suomen *kj*-sanojen vaiheisiin. – *Virittäjä* 86 (2) s. 121–139.
- 1995: E. A. Tunkelon syntymästä 125 vuotta. – *Virittäjä* 99 (4) s. 566–582.
- JOKI, AULIS J. 1955: Etymologicum fennicum. – *Virittäjä* 59 s. 270–283.
- 1973: *Uralier und Indogermanen*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 151. Helsinki:

Suomalais-Ugrilainen Seura.

- JOKISIPILÄ, MARKKU – KÖNÖNEN, JANNE 2013: *Kolmannen valtakunnan vieraat. Suomi Hitlerin Saksan vaikutuspiirissä 1933–1944*. Helsinki: Otava.
- JUNTTILA, SANTERI 2013a: Viron sanojen lähteillä. – *Virittäjä* 117 (1) s. 136–143.
- 2013b: Yhteistä perua, sukukielistä saatua vai rinnakkaista lainaa? Itämerensuomen hankalat sanastosuhteet. – *Virittäjä* 117 (2) s. 272–275.
- 2014: E. N. Setälä – hämmästyttävän nykyaikainen etymologi. – *Virittäjä* 118 (2) s. 249–256.
- 2015: *Tiedon kumuloituminen ja trendit lainasanatutkimuksessa. Kantasuomen balttilais-lainojen tutkimushistoria*. Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1842-4>.
- 2016: Hiljaa hyvä tulee lainasanatutkimuksessakin. – *Virittäjä* 120 (1) s. 135–142.
- 2018: Merkkiteos itämerensuomalaisten esihistorian tutkimuksessa. – *Virittäjä* 122 (4) s. 601–607. <https://doi.org/10.23982/vir.69835>.
- 2021: Osmo Nikkilän *Angervojen alkuperistä*. – *Virittäjä* 125 (2) s. 258–263. <https://doi.org/10.23982/vir.102500>.
- KALIMA, JALO 1920: Eräitä slaavilais-suomalaisia kosketuksia. – *Virittäjä* 24 s. 12–17.
- 1928: Eräiden sanojen alkuperästä. – *Virittäjä* 32 s. 102–111.
- 1932: Hiukan arjalaisista lainasanoista. – *Virittäjä* 36 s. 104–109.
- 1936: *Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1940: Prof. Niemisen arvostelun johdosta. – *Virittäjä* 44 s. 384–390.
- 1941: *Balticofennica*. – *Virittäjä* 45 s. 206–211.
- 1950: Suomen *taivas* ja sen liettualainen vastine. – *Virittäjä* 54 s. 328–329.
- 1952a: Etymologisia poimintoja. – *Virittäjä* 56 s. 30–34.
- 1952b: *Slaavilaisperäinen sanastomme*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KALLIO, PETRI 1995: Suomen kielen kivikautisista lainasanakerrostumista. – *Virittäjä* 99 (3) s. 380–389.
- 1997: Uralilaisten alkuperä indoeuropeistisesta näkökulmasta. – *Virittäjä* 101 (1) s. 74–78.
- 1998: Suomi (ttavia etymologioita). – *Virittäjä* 102 (4) s. 613–620.
- 2006: Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa. – *Virittäjä* 110 (1) s. 2–25.
- KARSTEN, T. E. 1906: Kunta. – *Virittäjä* 10 s. 89–92.
- KARTTUNEN, KLAUS 2003: From the early days of Finnish indology IV. – Julio Natanael Reuter, Juha Janhunen & Asko Parpola (toim.), *Remota relata. Essays on the history of oriental studies in honour of Harry Halén* s. 109–116. *Studia Orientalia* 97. Helsinki: Finnish Oriental Society.
- KATZ, HARTMUT 2003: *Studien zu den älteren indoiranischen Lehnwörtern in den uralischen Sprachen*. Aus dem Nachlass herausgegeben von Paul Widmer, Anna Widmer und Gerson Klumpp. Indogermanische Bibliothek. 3. Reihe. Heidelberg: C. Winter.
- KETTUNEN, LAURI 1929: *Valo* 'kipu' germaaninen laina? – *Virittäjä* 33 s. 229–231.
- KIPARSKY, VALENTIN 1956: Suomalais-slaavilaisten kosketuksien ajoituksesta. – *Virittäjä* 60 s. 71–82.
- 1959: Kielitieteen peruskysymyksiä. – *Virittäjä* 63 s. 421–425.
- 1967: Itämerensuomalais-balttilaisen lainasanatutkimuksen harrastusta Liettuassa. – *Virittäjä* 71 s. 424–426.
- 1968: Ajatuksia balttilais-suomalaisista kielikosketuksista. – *Virittäjä* 72 (3) s. 311–313.
- KOIVULEHTO, JORMA 1970: Suomen *laiva*-sanasta. – *Virittäjä* 74 (2) s. 178–183.
- 1971a: *Jäten* in deutschen Mundarten. *Annales Academiae scientiarum Fennicae. Series B*; tom. 170. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.

- 1971b: Vanhimmista germaanis-suomalaisista lainakosketuksista. Sm. *karsia* ~ germ. **skardian*. – *Virittäjä* 75 (4) s. 380–388.
- 1971–1973: Germanisch-finnische Lehnbeziehungen. – *Neuphilologische Mitteilungen* 72 s. 577–607; 73 s. 575–628; 74 s. 561–609.
- 1973: *Kenno, kotti ja kalvo*. – *Virittäjä* 77 (1) s. 1–16.
- 1974: Lisiä germaanis-suomalaisiin lainasanakosketuksiin. – *Virittäjä* 78 (2) s. 111–124.
- 1976: Vanhimmista germaanisista lainakosketuksista ja niiden ikäämisestä. – *Virittäjä* 80 (1) s. 33–47; (2) 285–290.
- 1979: Lainoja ja lainakerrostumia. – *Virittäjä* 83 (4) s. 267–301.
- 1981: *Paikan* ja *joukon* tulo kieleen. – *Virittäjä* 85 (3) s. 195–213.
- 1986: *Pinta* ja *rasva*. – *Virittäjä* 90 (2) s. 164–177.
- 1988: Lapin ja itämerensuomen suhteesta. Ieur. -Tr- yhtymän korvautuminen lainoissa. – *Virittäjä* 92 (1) s. 26–51.
- 1991: *Uralische Evidenz für die Laryngaltheorie*. Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik und Kommunikationsforschung, Heft 24. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- 1992: Hieman *heidestä*. – *Virittäjä* 96 (2–3) s. 185–211.
- 1994: Germaanisten lainojen leksikko. – *Virittäjä* 98 (1) s. 637–649.
- 1996: Kuoleman ja elämän sanoja. – *Virittäjä* 100 (3) s. 322–339.
- 1998: *Kiire* 'päälaki' ja muuta etymologista rajankäyntiä. – Riho Grünthal & Johanna Laakso (toim.), *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii 16.5.1998* s. 235–246. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 228. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 1999: Varhaiset indoeurooppalaiskontaktit. Aika ja paikka lainasanojen valossa. – Paul Fogelberg (toim.), *Pohjan poluilla. Suomalaisten juuret nykytutkimuksen mukaan* s. 207–236. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 153. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- 2001: The earliest contacts between Indo-European and Uralic speakers in the light of lexical loans. – Christian Carpelan, Asko Parpola & Petteri Koskikallio (toim.), *Early contacts between Uralic and Indo-European* s. 235–263. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 242. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 2002: Häät. – *Virittäjä* 106 (4) s. 290–307.
- 2005: Noin jalot vietettiin hevonsuistajan Hektorin peijaat. *Peijaiset-* ja *peikko-*sanojen etymologia. – *Virittäjä* 109 (3) s. 322–333.
- 2007: Saamen ja suomen 'poro'. – Jussi Ylikoski & Ante Aikio (toim.), *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007* s. 251–258. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- KOLARI, VELI 1985: *Suomen slavistiikan vaiheita*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- KOPONEN, EINO 1988: Ovatko suomen *longota* ja *lonsota* lappalaisia lainoja? – *Virittäjä* 92 (1) s. 92–99.
- 1997: Puhdasta puhetta? – *Virittäjä* 101 (3) s. 440–442.
- 1998: Millaista oli suomalais-ugrilainen sananmuodostusoppi? – *Virittäjä* 102 (3) s. 435–437.
- KORHONEN, MIKKO 1976: Suomen kantakielten kronologiaa. – *Virittäjä* 80 (1) s. 3–18.
- 1981: Onko suomen kieli konservatiivinen? – *Virittäjä* 85 (3) s. 181–194.
- KULONEN, ULLA-MAIJA 1988: Ovatko *reuna* ja *leuka* sittenkin balttilaisia lainasanoja? – *Virittäjä* 92 (1) s. 84–87.
- KYLSTRA, ANDRIES DIRK 1961: *Geschichte der germanisch-finnischen Lehnwortforschung*. Assen: van Gorcum.

- 1969: Väliaikatietoja uudesta itämerensuomalaisten kielten vanhimpien germaanisten lainasanojen sanakirjasta. – *Virittäjä* 73 (4) s. 389–393.
- KÖVESI-ANDRÁSSY, MAGDA 1968: Permiläis-esiunkarilaisista kosketuksista. – *Virittäjä* 72 (2) s. 141–150.
- LIUKKONEN, KARI 1973: Lisiä balttilais-suomalaisten lainasanasuhteiden tutkimukseen. – *Virittäjä* 77 (1) s. 17–32.
- 1999: *Baltisches im Finnischen*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 235. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- LÄGLOŠ = *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*. Toimittaneet A. D. Kylstra, Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra & Osmo Nikkilä. Amsterdam: Rodopi 1991–2012.
- LÖNNROT, ELIAS 1866–1880: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mélanges de philologie offerts a M. J. J. Mikkola a l'occasion de son soixante-cinquième anniversaire le 6 juillet 1931. Par ses amis et ses élèves*. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia 1932.
- MIKKOLA, JOOSEPPI JULIUS 1894: *Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 8. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 1898: Kalpi, katve 'siimes'. – *Virittäjä* 2 s. 80.
- 1902: Marras. – *Virittäjä* 6 s. 72–73.
- 1906: Eräs balttilainen lainasana. – *Virittäjä* 10 s. 78.
- 1925: Kannel ja sen vastaava balttilainen nimitys. – *Kalevalaseuran vuosikirja* 5 s. 89–91.
- 1930: Vecākie sakari somu un baltu valodu starpā. – *Izglītības Ministrijas Mēnesraksts* 1930. s. 436–446.
- 1938: *Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 75. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- 1945: Kiire 'päälaki'. – *Virittäjä* 49 s. 400–401.
- MÄGISTE, JULIUS 1925: Albert Saareste, Leksikaalseist vahekordadest eesti murretest. – *Virittäjä* 29 s. 86–91.
- NIEMINEN, EINO 1934: Der stammauslaut der ins urfinnische entlehnten baltischen ā-feminina und die herkunftsfrage. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 22 s. 5–66.
- 1940: Itämerensuomalaisten ja balttilaisten kielten välisten kosketusten tutkimuksesta. – *Virittäjä* 44 s. 376–384.
- 1941: Prof. Kaliman vastineen johdosta. – *Virittäjä* 45 s. 133–135.
- 1944a: Jäärä ja vuona sanojen oletetuista balttilaisista vastineista. – *Virittäjä* 48 s. 24–31.
- 1944b: Eräistä balttilaisista lainasanoistamme ja niiden vastineista. – *Virittäjä* 48 s. 238–250.
- 1945a: Reuna ja leuka. – *Virittäjä* 49 (1) s. 40–55.
- 1945b: Orsi, aarto ja hirsi. – *Virittäjä* 49 (6) s. 524–533.
- 1957: Viikatteen ja sen hamaran nimityksistä. – *Virittäjä* 61 s. 23–34.
- NIRVI, RUBEN ERIK 1939: *Riista ja riistää*. – *Virittäjä* 43 s. 142–158.
- 1946: Sanahistoriallisia huomioita. – *Virittäjä* 50 s. 217–225, 318–319.
- NUMMILA, KIRSI-MAIJA 2019: Lainasanojen vaikutus suomen kirjakielen johtomorfologiaan. Diakroninen tutkimus johdinten lainautumisesta kirjallisilla vuosisadoilla. – *Virittäjä* 123 (2) s. 165–193. <https://doi.org/10.23982/vir.65375>.
- NUUTINEN, OLLI 1984: *Hulas ja hulavesi*. – *Virittäjä* 88 (2) s. 176–190.
- 1987a: Balttilaisten lainojen substituutiota tapauksia. – *Virittäjä* 91 (1) s. 52–63.
- 1987b: *Malo* – balttilainen lainasanarelikti. – *Virittäjä* 91 (4) s. 514–530.
- 1989: *Järvi* – balttilainen laina. – *Virittäjä* 93 (4) s. 497–503.

- 1992: *Pälvi* – balttilainen laina. – *Virittäjä* 96 (4) s. 403–406.
- NYMAN, MARTTI 2002: Indoeurooppalaiset ajot – kreikkalainen viritys. – *Virittäjä* 106 (4) s. 608–620.
- OJANSUU, HEIKKI 1905: Suomalais-venäläisiä sanavertailuja. – *Virittäjä* 9 s. 97–98.
- 1908a: *Hehko, hehvo, hieho*. – *Virittäjä* 12 s. 33–35.
- 1908b: *Vieläkin ”ardha” sanasta*. – *Virittäjä* 12 s. 156–157.
- OKSALA, PÄIVÖ 1944: *Kiire ’päälaki’*. – *Virittäjä* 48 s. 164–165.
- ORRMAN, JAAKKO 1993: Mahdollisia balttilaisia etymologioita: *haitta, huttu, rovio*. – *Virittäjä* 97 (1) s. 99–101.
- PAASONEN, HEIKKI 1917: Eräs liettualaisperäinen sana länsisuomalaisissa kielissä. – *Virittäjä* 21 s. 11–13.
- PENTTILÄ, AARNI 1938: Suuri liivin sanakirja. – *Virittäjä* 42 s. 491–497.
- POSTI, LAURI 1953: From Pre-Finnic to late Proto-Finnic. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 31 s. 1–91.
- 1954: Itämerensuomalaisen kielentutkimuksen tehtävistä. – *Virittäjä* 58 s. 345–355.
- 1959: *Käämi sanan alkuperästä*. – *Virittäjä* 63 s. 207–210.
- 1970: *Reen kausta*. – *Virittäjä* 74 s. 165–167.
- RAPOLA, MARTTI 1926: Huomioita Abraham Kollaniuksen pyrkimyksestä sanaston puhdas-kielisyteen. – *Virittäjä* 30 s. 113–127.
- 1927: Suomen sana *teli*. – *Virittäjä* 31 s. 64–65.
- 1953: Vanhan kirjasuomen *astaita*. – *Virittäjä* 57 s. 113–117.
- 1955: *Viitoitusta reitin varteen*. – *Virittäjä* 59 (1) s. 1–9.
- RÉDEI, KÁROLY 1986: *Zu den indogermanisch-uralischen Sprachkontakten*. Veröffentlichungen der Kommission für Linguistik und Kommunikationsforschung, Heft 16. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- RITTER, RALF-PETTER 1993: *Studien zu den ältesten germanischen Entlehnungen im Ostseefinnischen*. Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia Bd. 5. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- RYTKÖNEN, AHTI 1937: Eräistä itämerensuomen *vim-*, *vihm-*, *vimm-* ja *vimp-*alkuisista sanoista. – *Virittäjä* 41 s. 175–177.
- SALMELA, ALFRED 1965: Suomen muha ja muhi. – *Virittäjä* 69 s. 289–291.
- 1966: *Kirpeä*. – *Virittäjä* 70 s. 378–379.
- SALMINEN, TIMO 2008: *Aatteen tiede. Suomalais-Ugrilainen Seura 1883–2008*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1172. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1977: Suomalaisten esihistorian kysymyksiä. – *Virittäjä* 81 (2) s. 119–136.
- SAXÉN, RALF 1899: Germaanilaisperäisiä lainasanoja. – *Virittäjä* 3 s. 62–64.
- SCHALIN, JOHAN 2004: Itämerensuomen **leütä*-vartalon lainaperäisyys. – *Virittäjä* 108 (1) s. 24–33.
- SCHOUWVLEGER, HENK 1968: Die Etymologie des finnischen Wortes *lauma*. – *Virittäjä* 72 (2) s. 163–168.
- SETÄLÄ, EMIL NESTOR 1897: Suomalainen sana *metu*. – *Virittäjä* 1 (3) s. 33–34.
- 1906: Zur Herkunft und Chronologie der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 23 s. 1–50.
- 1913a: Bibliographisches Verzeichnis der in der literatur behandelten älteren germanischen bestandteile in den ostseefinnischen sprachen. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 13 s. 345–475.
- 1913b: *Kärpänen ja hevonen*. – *Virittäjä* 17 s. 153–156.
- 1915: Reunamuistutuksia. – *Virittäjä* 19 s. 78–82, 117–121.

- 1927: Tahtoa. Tahdoin. – *Virittäjä* 31 s. 69–77.
- 1932: *Turisas ja turilas*. – *Virittäjä* 36 s. 201–222.
- 1933: *Mieloa*. – *Virittäjä* 37 s. 422–423.
- SIMON, ZSOLT 2020: Urindogermanische Lehnwörter in den uralischen und finno-ugrischen Grundsprachen. Eine Fata Morgana? – *Indogermanische Forschungen* 125 s. 239–266.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. 1–7. Lexica Societatis Finno-Ugriensis XII. Helsinki: Société Finno-Ougrienne 1955–1981.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. I–III*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1992–2000.
- STIPA, GÜNTER 1962: Germaanis-suomalaisten lainakosketusten tutkimuksen historiaa. – *Virittäjä* 66 (2) s. 183–189.
- STRENG, HARRY JOHANNES 1915: *Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakielissä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SYRJÄSTÄKATSOJA 1924: Oppituoli tuuliajolla. – *Ylioppilaslehti* 19 s. 298.
- THOMSEN, VILHELM 1869: *Den gotiske sprogklassens indflydelse på de finske*. København: Gyldendalske boghandel.
- 1870: *Über den einfluss der germanischen sprachen auf die finnisch-lappischen*. Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.
- 1890: *Berøringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog*. København: Blanco Lunos.
- 1920: *Efterskrift* 1919. – Thomsen, Vilhelm: *Samlede afhandlinger* 2 s. 239–264. København: Gyldendal.
- TOIVONEN, YRJÖ HENRIK 1917: Etymologisia huomioita. – *Virittäjä* 21 s. 81–87.
- 1919: Etymologisia huomioita. – *Virittäjä* 23 s. 101–111.
- 1920: Etymologisia huomioita. – *Virittäjä* 24 s. 86–90.
- 1921: Heikki Ojansuu, Lisiä suomalais-balttilaisiin kosketuksiin. – *Virittäjä* 25 s. 80–82.
- 1928: Etymologisia huomioita. – *Virittäjä* 32 s. 183–186.
- 1936: Etymologisia huomioita. – *Virittäjä* 40 s. 225–229.
- 1942: Etymologisia huomioita 96–100. – *Virittäjä* 46 s. 240–249.
- TUNKELO, E. A. 1911: Suomen sanoista *turkanen* ja *verkanen*. – *Virittäjä* 15 s. 53–57.
- 1915: Vanhaa ja uutta *raha* sanasta. – *Virittäjä* 19 s. 91–98.
- 1920: Eräiden sanain alkuperästä. 1–17. – *Virittäjä* 24 s. 98–110.
- 1937: Eräistä pyörrytys- t. huimaustilaa tarkoittavista suomen sanoista. – *Virittäjä* 41 s. 83–95.
- UOTILA(-ARCELLI), EEVA 1969: Suomen sanojen *mähkä*, *mähkiä* alkuperästä. – *Virittäjä* 73 (2) s. 179–182.
- 1977: Vielä vähän *sammasta*. – *Virittäjä* 81 (1) s. 94–95.
- 1985: *Kohta* paikalleen. – *Virittäjä* 88 (3) s. 310–318.
- 1990: Hinnan suhteen. Suomen *hint*a ja *suhta*, balttilaisia lainoja. – *Virittäjä* 94 (3) s. 265–277.
- WIKLUND, K. B. 1902: Sampo ja lohikäärme. – *Virittäjä* 6 s. 38–40.
- 1903: Lohikäärmeestä vielä sananen. – *Virittäjä* 7 s. 27–29.
- 1904: *Turilas*. – *Virittäjä* 8 s. 64–65.
- VILKUNA, KUSTAA 1931: Kaksi lainasanaa. – *Virittäjä* 35 s. 311–315.
- 1934: ”Finsk lura”. – *Virittäjä* 38 s. 230–233.
- 1939: Sanahistoriallisia huomioita. – *Virittäjä* 43 s. 135–142.
- 1965: *Lahturi* ja *sima*. – *Virittäjä* 69 (4) s. 373–383.

Loanword research in Virittäjä and elsewhere

The article discusses the history of Finnish loanword research in Finland, especially in the journal *Virittäjä*, from 1869 (the year when Vilhelm Thomsen's *Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske* was published) to the present day, concentrating on the earliest (prehistoric) loanwords in Finnish. The history of loanword research can be split to three distinct periods: the neogrammarian classical age, the dark middle ages (the age of 'sound lawlessness') and the structuralist renaissance (the modern age). The classical age started with Thomsen, and in *Virittäjä* this was a fruitful period featuring many high-quality loan etymologies. This period gradually came to an end during the 1920s and 1930s, when Finnish researchers became more wary of loan etymologies, which were considered by some to be unpatriotic. However, during this period when 'native' etymologies were preferred, a number of accomplished loanword studies were published in *Virittäjä*. From 1970 onwards, Jorma Koivulehto and his colleagues began a revival of loanword research, and *Virittäjä* too saw the publication of many new Germanic and Baltic etymologies, in addition to several Indo-Iranian and other Indo-European studies. The structuralist approach and the emphasis on sound substitution (already explored by Thomsen) became characteristic of loanword research during this period. However, throughout the 2000s and notably the 2010s, loanword research has become a more peripheral part of *Virittäjä*'s content, though some good etymologies have been published in the journal during the last two decades.

Lainasanatutkimus Virittäjässä ja muualla

Artikkelissa käsitellään suomen kielen lainasanakerrostumien tutkimushistoriaa Suomessa, erityisesti Virittäjän sivuilla, vuodesta 1869 (jolloin Vilhelm Thomsenin *Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske* julkaistiin) nykypäivään. Kirjoituksessa keskitytään suomen vanhimpien (esihistoriallisten) lainasanojen käsittelyyn. Lainasanatutkimus voidaan jakaa kolmeen aikakauteen: nuorgrammaattiseen klassiseen kauteen, pimeään keskiaikaan (äännelaittomuuksien aikaan) sekä strukturalistiseen renessanssiin (uuteen aikaan). Nuorgrammatiikan aika alkoi Thomsenin myötä, ja se oli Virittäjässä produktiivisen ja korkeatasoisen lainasanatutkimuksen aikaa. Tämä päättyi vähitellen 1920- ja 1930-luvulle tultaessa, kun suomalaiset tutkijat ryhtyivät viroksumaan lainaetymologioita, joita pidettiin epäisänmaallisina osassa tutkijayhteisöä. Tänä ”omaperäisiä” etymologioita suosineena aikana julkaistiin kuitenkin yksittäisiä laadukkaita lainasanatutkimuksia myös Virittäjän sivuilla. Vuodesta 1970 alkaen Jorma Koivulehto ja hänen seuraajansa veivät lainasanatutkimuksen uuteen aikaan, ja myös Virittäjässä esitettiin useita uusia germaanisista ja balttilaisista sekä joitakin arjalaisista ja muista indoeurooppalaisista lainaetymologioita. Tästä lähtien lainasanatutkimukselle on ollut ominaista strukturalistinen lähestymistapa ja jo Thomsenin painottamien äännesubstituutioiden merkityksen korostaminen. Kuitenkin 2000- ja erityisesti 2010-luvulla lainasanatutkimus on jäänyt Virittäjässä varsin vähäiseen asemaan, vaikka yksittäisiä hyviä lainaetymologioita on lehden sivuilla viime vuosikymmeninäkin julkaistu.

Kirjoittajien yhteystiedot:

sampsapetteri.holopainen@univie.ac.at

etunimi.junttila@helsinki.fi

etunimi.kallio@helsinki.fi

Sampsapetteri Holopainen työskentelee post doc -tutkijana Itävallan tiedeakatemian APART GSK-apurahalla Wienin yliopiston suomalais-ugrilaisien kielten laitoksella. Santeri Junttila on Greifswaldin yliopiston tutkijatohtori, joka valmisteleekin kantasuomen balttilaislainojen sanakirjaa Saksan liittotasavallan opetus- ja tutkimusministeriön BMBF:n rahoituksella. Petri Kallio on indoeurooppalaisen ja suomalais-ugrilaisen kielen tutkimuksen dosentti Helsingin yliopistossa.